

نگرشی بر مبانی روان‌شناختی

آداب مسجد و مدرسه

دکتر غلامعلی افروز

از همان سالهای آغازین اسلام پیوند بنیادین مسجد و مدرسه، در عبادت و تعلیم و تربیت آنچنان عمیق و مستحکم می‌گردد که عمدتاً "دو واژه" مدرسه و مسجد به صورت مترادف به‌کار می‌رود. مسجد کانون عبادت، مرکزیت علمی می‌یابد و مدرسه، پایگاه علم و دانش دارای مسجدی می‌شود که متعلمان در آن نماز جماعت برپا می‌دارند.

تأثیر فرهنگ اسلامی در تاء سیس و گسترش مراکز علمی به گونه‌ای بوده است که در ساختمان و معماری اولین مدارسی که برای آموزش علوم مختلف بنا می‌شود از نقش و معماری خاص مساجد الهام گرفته می‌شود.

امروزه قرابت و نزدیکی و این همانی مسجد و مدرسه را می‌توان در گوشه و کنار کشورهای اسلامی بخصوص ایران مشاهده کرد. مسجد و مدرسه جامع، مسجد و مدرسه شهید مطهری (سپهسالار قدیم) در میدان بهارستان تهران از بارزترین نمونه‌ها هستند.

اما آنچه که بیش از پیوند بنیادی و وجوه مشترک عبادی و مشابهت ظاهری دو نهاد مقدس مسجد و مدرسه مورد توجه است، آداب و ترتیب و آئین خاص این دو پایگاه عبادی و علمی و وظایف و مسوولیت‌های مشترکی است که امام و ماء موم، معلم و متعلم در مسجد و مدرسه عهده دار هستند.

برای سالیان دراز در مدارس جدید - التاء سیس، مدرسان و معلمان عمدتاً "ائمه" مساجد بوده‌اند، معلمانی که آداب و ترتیب مسجد را با خود به مدرسه می‌بردند. چرا که نگرش اسلام به تعلیم و تربیت یک نگرش عبادی است. همان گونه که ورود به مسجد نیت خالص می‌طلبد، حضور در مدرسه و کلاس درس نیز

غور و تفحص در تاریخ تمدن اسلام بیانگر این حقیقت است که در جهان اسلام مدارس به شکل کنونی، از مساجد سرچشمه گرفته و آداب و ترتیبی که در مسجد رواست، در مدرسه نیز جاری و ساری بوده است. به دیگر سخن در نظام الهی کانونهای توحید و عبادت مطلوب ترین بستر برای شناخت و معرفت علم و آگاهی، تزکیه و تعلیم و اصیل ترین پایگاه برای بسط و گسترش علوم و فنون بوده است.

همواره امام بعد از اقامه نماز در محراب عبادت، حاضران در مسجد و عابدان حق را با علوم مختلف بشری از جمله ادبیات، فقه، اصول، منطق، ریاضیات، هیئت و نجوم آشنا می‌ساخت.

پیش از آنکه مدرسه، به مفهوم فعلی آن تاء سیس گردد، در سالهای اول ظهور اسلام، مساجد اصلی ترین مراکز تعلیم و تربیت بود. برگزاری حلقات و جلسات آموزشی در مساجد برای تعلیم علوم مختلف از ابتکارات فرهنگ اسلامی بوده است. در مسجد نبوی (ص) و مساجد اولیه اسلام، حلقات و جلسات مهمی در کنار اجتماع دینی و مذهبی دایر می‌شد و این سنت همچنان ادامه یافته و اکنون نیز به شیوه‌های مختلف استمرار می‌یابد.

به موازات گسترش علوم جدید، در کنار مساجد مراکز خاصی با عناوین مختلف برای مباحث علمی و آموزش دروس مختلف اختصاص می‌یابد. ابتدا مدارس ویژه‌ای در کنار مساجد، با حجره‌های خاصی برای طلاب و دانشجویان تاء سیس می‌گردد که هنوز نمونه‌های بسیاری از این گونه مدارس در ایران و دیگر کشورهای اسلامی ملاحظه می‌شود.

باید به قصد قرب به الله باشد. همان قدر که به هنگام اذان حضور بموقع امام و ماءموم در مسجد ثواب دارد و هر کدام در این مهم از خود سرعت و سبقت بیشتری نشان دهند اجر مضاعفی نصیبشان می شود، برای حضور بموقع معلم و متعلمان در مدرسه نیز چنین اجر و ثواب مهمی پیش بینی شده است. شاگردان باید سعی کنند زودتر از معلم در کلاس حاضر شوند و معلم نیز باید تلاش نماید که در زمان مقرر در کلاس حضور یابد. برای "انتظاری" که ماءموم و متعلمان برای ورود امام و معلم می کنند، خداوند ثوابی منظور می دارد و برای تلاش امام و معلم به منظور حضور به هنگام نیز ثوابی دیگر.

وظایف و مسؤولیت‌های امام در مسجد و معلم در مدرسه آنچنان مشابه و مشترک است که گویی امام به مدرسه می رود و معلم به مسجد! امام به جانشینی پیامبر "ص" در محراب عبادت می ایستد و معلم همچون پیامبر "ص" بامهرو رحمت و رأفت و عدالت متعلمان را از جهل و ناآگاهی خارج ساخته، به سلاح علم و حقیقت و زبور حلم و اخلاق مسلح و مزین می نماید.

کار امام معلمی است و کار معلم امامت. تعلیم و تعلم عبادت است و عبادت شناخت و رشد یافتگی و به فلاح رسیدن.

رسول خدا "ص" فرمود: مَنْ خَرَجَ يَطْلُبُ بَابًا مِنْ عِلْمٍ لِيَزِدَ بِاطِّلَا إِلَى حَقِّ أَوْ ضَلَالَةٍ إِلَى هُدًى كَانَ عَمَلُهُ كَعِبَادَةِ مُتَعَبِّدِ أَرْبَعِينَ عَامًا! کسی که به طلب علم و دانش بیرون رود بدین منظور که باطلی را به حق و ضلالتی را به هدایت برگرداند، ارزش کار او مانند کسی است که چهار سال خدا را عبادت کرده باشد.

نگرشی عمیق به جایگاه مسجد و مدرسه در جامعه اسلامی و بررسی و تحلیل ویژگی‌ها و وظایف

مشترک امام و معلم از دیدگاه روان شناسی تربیتی از اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است. زمانی که باران مسجد و مدرسه با دیدی عبادی به این دو نهاد مقدس نگرسته، با قصد و نیت

مسجد و محراب بیشترین، حساسترین و خداپسندانه ترین مسؤولیتها را بردوش دارند. در دنیای متمدن امروز، بالاخص در کشورهای غربی، یکی از دلایل عمده لجام - گسیختگی های فرهنگی، بی بندوباریها، سرکشی و عصیان نوجوانان و جوانان، فسادروزافزون اخلاقی اکثریت قریب به اتفاق دانش آموزان، ناشی از آن است که کودکان و نوجوانان و آموزش دهندگان ایشان هیچ گونه حرمت و قداستی برای نهاد مدرسه و کلاس درس قائل نیستند. این است که هرقدر دانش آنها نسبت به علوم و فنون بیشتر می شود به همان میزان از تهذیب و خویشتن داریها دور می شوند. و این در حالی است که در مکتب تربیتی اسلام چگونگی حضور و جلوس آمیخته با نزاکت و ادب معلم در کلاس درس مورد توجه است چه رسد به نحوه حضور و جلوس متعلمان.

عدالت امام و ماءموم

در اینجا سعی می شود یکی از مهمترین ویژگیها و مسؤولیتهای مشترک امام در مسجد و معلم در کلاس، یعنی "عدالت" از دیدگاه روان شناسی تربیتی مورد بحث قرار گیرد. بدون تردید به لحاظ اهمیت وارزشمندی فوق العاده و جایگاه بس مهمی که امام در مسجد معلم در کلاس دارد، از نظر ماءمومان و دانش - آموزان عدالت ایشان بیش از هر چیز دیگر مورد توجه است. گرچه رعایت عدالت نسبت به ماءموم و دانش آموزان از سوی امام و معلم به عنوان یک وظیفه دینی و اخلاقی مورد نظر است، اما آنچه که بیشتر مورد توجه می باشد، نتیجه قهری اعمال عدالت و اتخاذ رویه عادلانه در برخورد

خالصانه و عابدانه، با وضو و انگیزه خود شکوفایی و زدودن پیرایه ها و اندوختن داناییها به محیط مسجد و مدرسه وارد می شوند، با احساسی مملو از رضامندی، نشاط و شادابی، بدوراز خستگیها و پریشانیها، بادامنه توجه گسترده و تمرکز ذهنی قوی از حداکثر ظرفیت و استعداد خود در پرورش صفات حسنه و آموزش مهارتهای آموزشگاهی برخوردار می گردند.

چه زیبا و با شکوه است، آن زمان که معلم و شاگردان قبل از حضور در مدرسه و کلاس وضو می گیرند و به قصد قربت در کلاس درس حضور می یابند و معلم با نام خدا، یاد خدا و برای خدا درش را آغاز می کند. مسلماً "شاگردان این کلاس در مقایسه با دانش آموزان مشابه صرفاً به دلیل همین نیت و حرکت عبادی محسوس، پیشرفت تحصیلی شایان توجهی خواهند داشت. نیت مخلصانه و عابدانه، انگیزه اندیشه و عمل راقوی و غنی می کند و دامنه توجه و قدرت ادراک را افزون می سازد. "وضو" به مثابه یک تطهیر و پالایش جسمی - روانی، رفتار و یکپارچگی شخصیت انسان را تحت تأثیر قرار داده، موجبات سرزندگی، نشاط و آمادگی ذهنی بیشتری را فراهم می کند.

از سوی دیگر، آنگاه که دانش آموزان از نگرشی هدفمند و جهت دار و احساس خوشایند نسبت به حضور در کلاس درس برخوردار می - گردند، به شهادت یافته های روان شناسی تربیتی، بدور از هرگونه اضطراب و بی - اشتیاهی های تحصیلی، به قدرت یادگیری بیشتری دست می یابند.

الحق که کارگزاران نظام آموزشی، اولیای مدارس، به ویژه معلمان وارسته و متعهد تربیین قداست مدرسه و کلاس و قرابت و شباهت آن با

بدون دلیل بعضی هارا در انتهای کلاس جای دهد. عدالت معلم ایجاب می کند که دانش-آموزان را به گونه‌ای در کلاس جایگزین نماید که اگر احیانا " دانش آموزی قدی کوتاه دارد و بی-دچار ضعف بینایی یا شنوایی است، بتوانند بدون مشکل چندان معلم را ببینند و صدای او را بشنوند. معلم عادل باید مراقبت نماید که

مبادا دانش آموزانی که دچار کمروبی هستند همواره در انتهای کلاس جایگزین شوند. کمروبی یک معلولیت اجتماعی است و افراد کمرو نیاز دارند بدور از اضطراب، مهارت‌های اجتماعی خویش را تقویت کنند. گوشه گیری و عزت‌گزینی کمروبی را تشدید می کند و مانع پیروش مهارت‌های اجتماعی می شود. اگر به فرض ممکن، همه دانش آموزان یک کلاس از قد، قدرت بینایی و شنوایی و مهارت اجتماعی تقریبا مشابهی برخوردار بودند، آنگاه از معلم عادل انتظار می رود با رعایت عدل و انصاف، بطور چرخشی دانش آموزان را جایگزین نماید تا همه آنان به گونه‌ای فرصت استفاده از ردیف‌های جلو و نزدیک معلم را داشته باشند. بالطبع یکی از

با مخاطبان از سوی امام و معلم است. در اینجا عدالتی را که از امام در مسجد و معلم در کلاس انتظار می رود، در سه زمینه خاص که به نظر مآت‌تیر مهمی در رشد شخصیت و پرورش احساسات و تقویت مهارت‌های شناختی مآ مومان و متعلمان دارد از دیدگاه روان شناسی تربیتی مورد بررسی قرار می دهیم.

۱ - عدالت در صف آرای و جایگزینی

از امام مسجد انتظار می رود که هرگز صف آرای مآ مومان را بر اساس معیارهای شخصی تغییر ندهد و آرایش صف های نماز و یا جلوس حاضران در مسجد را مطابق میل و رابطه شخصی و حاجایی به اصطلاح عوام و خواص انجام ندهد. چه بسا فرد غریبه و ژنده پوشی که در صف اول ایستاده، منقی ترین حاضران در مسجد باشد، چرا که ان اکرمک عندالله، انقیکم.

از معلم کلاس هم انتظار می رود که در آرایش کلاس مبادا شاگردان خاص، سفارشها و یا مورد نظرها را در ردیف‌های جلو قرار دهد و

برخوردار است. معلمی که قادر باشد در حفظ عدالت، با همه شاگردان کلاس خود ارتباط بصری برقرار کرده، به طور طبیعی به تمامی آنان به تناوب و تناسب نظر کند، همانند آن است که با تارهای نامرعی اذهان شاگردان خود رامسخر خویش سازد. در نتیجه یک ارتباط بصری متقابل دانش آموزان کمتر دچار بی حوصلگی می شوند و نه تنها رفتار زائد ایشان فوق العاده کاهش می یابد و با کوچکترین محرک بیرونی حواس ایشان پرت نمی شود، بلکه با افزایش دامنه توجهشان، از دقت و تمرکز ذهنی بیشتری برخوردار می گردند و بالطبع با یادگیری بهتر مواد آموزشی، پیشرفت تحصیلی مطلوبی نیز خواهند داشت.

بعضی از معلمان به دلایل مختلف، از جمله توجه بیشتر به یک یا چند دانش آموز خاص، و یا به دلیل کمروبی و اضطراب و یا ضعف مهارتهای اجتماعی، به گونه ای که انتظار می رود نمی توانند به طور طبیعی با همه شاگردان

بهترین و مؤثرترین شیوه های جایگزینی دانش آموزان، آرایش دایره ای است که در آن تمامی دانش آموزان با شعاع معینی در ارتباط با معلم هستند. توجه خاص معلمان مدارس به امر مهم جایگزینی و آرایش حضور دانش آموزان در کلاس، بخصوص در همان روزهای آغازین مدرسه، بیانگر احساس منعقدانه معلم و فراهم شدن رضامندی و تقویت احساس خودارزشمندی دانش آموزان است.

۲ - عدالت در نگاه کردن به ماء مومان و متعلمان

از امام و معلم انتظار می رود که عدالت را در نگاه کردن به مخاطبان خود رعایت نمایند و به هنگام صحبت کردن در محلی قرار گیرند که همه حاضران در مسجد و کلاس چهره ایشان را براحتمی ببینند. ارتباط بصری با مخاطبان از اهمیت خاصی

حال فوق العاده حساس. توجه به چنین نکته، دقتی برای رعایت اصل عدالت از طرف معلم کار آسانی نیست، همین است که معلمی پیامبری "ص" است.

۳- عدالت در نامیدن حاضران در مسجد و کلاس

یکی دیگر از زمینه های رعایت عدالت امام در مسجد و معلم در کلاس، به چگونگی صدا کردن افراد مربوط می شود. از امام و معلم انتظار

ارتباط بصری داشته باشند، در نتیجه نه تنها شاگردان این چنین کلاسی زودتر خسته شده و بیشتر دچار حواس پرتی می گردند، بلکه بعضاً "در آنها نگرشی منفی و احساسی ناخوشایند نسبت به شخصیت معلم به وجود می آید. اگر چنانچه دانش آموزان بر این باور باشند که معلم عمدتاً "به هنگام تدریس به دانش آموز یا دانش آموزان خاصی نگاه می کند، احساس تبعیض دامنگیرشان می شود و تقویت چنین احساسی عواقب ناخوشایندی از قبیل بی رغبتی نسبت به درس و گریز از کلاس همراه

می رود که برای حفظ عدالت دقت نمایند که همه مخاطبان خود را به یک صورت صدا بزنند. فی المثل از معلم عادل انتظار می رود که همه بچه های کلاس را یک جور بنامد. اگر ما بسل است همه شاگردان را با صفت "آقا" یا عباراتی از قبیل "جان"، "عزیز" و غیره به زبان آورد، این شیوه را به طور عادلانه برای همه کلاس و یکایک شاگردان جاری نماید. مبادا به شاگرد آشنا و

خواهد شد. این مسأله در مدارس ابتدایی، آنجا که کودکان و نوباوگان به الگوهای رفتاری بزرگسالان بیشترین توجه را دارند و هر لحظه در انتظار نگاه محبت آمیز معلم هستند، از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است، و مبادا کودکی در حسرت یک نگاه معلم (ارتباط بصری) ساعتها انتظار کشد. در هر حال برقراری و حفظ ارتباط بصری کاری است بسیار مهم و در عین

است و در این شرایط عدالت اصلی ترین سرمایه و انتظار است! عدالت در پاسخ گویی به سوءالاب شاگردان، عدالت در رعایت نوبت سؤوال - کنندگان، عدالت در حال و احوال پرسشی، عدالت در دلسوزی و ترحم و محبت و تشویق، عدالت در به خاطر سپاری اسامی و مشخصات شاگردان، عدالت در توجه به تفاوت های فردی و بهادادن به تلاش های فردی و گروهی، عدالت در تشویق و تقویت تلاش ها و رفتارهای مطلوب شاگردان و سرانجام عدالت در انجام امتحان و آزمون و ارزشیابی و دعدارحق شاگردان از مهمترین وظایف و مسؤولیت های معلم عادل محسوب می شود و معلم عادل، معلم محبوب بجهه است. اگر برای ماور باشیم که تحول در هر جامعه از نظام آموزشی آن ناشی می گردد، باید بپذیریم که هرگونه تحول و اعتلا در نظام آموزشی و تربیتی کشور صرفاً با وجود و حضور معلمان عادل، متعهد و دلسوز انجام پذیر خواهد شد.

پاورقی:

۱ - کنز الاعمال، جلد ۱۰، حدیث ۲۸۸۵۳

خاصی با "جان" و "شما" خطاب کند و به شاگرد تازه وارد و غریبه های "تو" بگوید.

بچه ها نسبت به کلمات و جملاتی که معلم به زبان می آورد، بخصوص به هنگام نامیدن و صدا کردن آنها فوق العاده حساس هستند، مبادا خدای ناکرده عمل معلم به گونه ای باشد که دانش آموزی به پدر و مادرش گله نماید که چرا معلم هروقت فلانی را صدا می زند به او آقا می گوید و مرا فقط با فامیل صدا می زند؟

آری رعایت عدالت فوق العاده دشوار است، اما آن گاه که احساس کنیم کاری عبادی انجام می دهیم و مدرسه ما از مسجدمان سر چشمه گرفته و کلاسمان در قلب مسجد تشکیل شده است، راحت تر به وظیفه خودمان عمل خواهیم کرد.

وقتی عدالت معلم را در ارتباط با سه زمینه آرایش کلاس، ارتباط بصری و نامیدن اسامی مورد توجه قرار می دهیم، پرواضح است که در سایر موارد نیز همین دقت در رعایت عدل و انصاف مورد نظر است.

معلم در کاری که در کلاس ۴۰ نفری انجام می دهد و در کلامی که در ارتباط با فرد یا افراد خاصی در کلاس به زبان می آورد باید مطمئن باشد که سایر افراد کلاس رفتار و گفتار او را با همه وجود زیر نظر دارند. او معلم همه کلاس

برایمان بهاری پربرکت و سالی نیکو آرزو مندیم